A mérsékelt iszlamista mozgalmak szerepe az „arab tavaszt" követő politikai átmenetben

Csicsmann László

A 2010 decemberében – a tunéziai Muhammed Búazízi szimbolikus önégetésével – kezdődő, a média és a szakértők által „arab tavaszként" aposztrofált felkeléshullám olyan, több évtizede hatalmon lévő diktátorokat mozdított el, mint az egyiptomi Hoszni Mubárak, a líbiai Moammer al-Kaddáfi vagy a tunéziai Zín al-Ábidín Ben Ali.[1] A Közel-Kelet-szakértők többsége – beleértve a jelen sorok szerzőjét is – 2011 januárjáig a térség politikai rendszereinek autoritárius stabilitását hangoztatta.[2] E rezsimek kivételesen hosszú időtartamát – többek között – a fegyveres erők szerepével,[3] a fejletlen politikai intézményekkel (pl. pártrendszer),[4] a rezsim gazdasági beágyazottságával,[5] az arab társadalmak neopatriarchális struktúrájával[6] és esetenként az iszlám vallás jellegzetességeivel magyarázták.[7] Az Európán kívüli államok politikai berendezkedését a komparatív politológia eszközével összehasonlító elemzések a közel-keleti politikai rendszereket a nem demokratikus rezsimek egy sajátos alcsoportjába sorolják. Az arab világon belül a politikai liberalizáció és deliberalizáció ördögi körében lévő köztársaságokat a szakirodalom a nem demokratikus rezsimek egy sajátos, csak a térségre jellemző önálló típusának, liberalizált autokráciáknak tartja.[8] A 2011-es események – habár a monarchiákban is jelentős tüntetéshullámhoz vezettek (lásd Bahrein, Jordánia, Marokkó) – főleg a köztársaságokban eredményezték a több évtizede hatalmon lévő diktátorok távozását, illetve egy új, egyelőre nem definiálható politikai struktúra kialakulását. A térséggel foglalkozó szakértők nem voltak képesek előre jelezni a bekövetkező változásokat – annak ellenére, hogy az alapvető társadalmi átalakulásról, a kommunikációs forradalomról, illetve a gazdasági nehézségekről számos kiváló tanulmány született.[9]

Az arab tavasz következtében elindult politikai változások kimenetelét, ahogy a fentiekben is hangsúlyoztuk, jelenleg nem lehet megítélni. Míg egyesek a demokratizáció újabb hullámáról értekeznek,[10] addig a szakértők többsége meglehetősen óvatos, és a régi rendszer bizonyos sajátosságait magán viselő, új autoritárius struktúra kialakulásáról beszélnek. Konszenzus van azonban a tekintetben, hogy a

kiemelkedő népszerűségnek örvendő iszlamista szervezetek meghatározó szerepet töltenek be az új politikai struktúra kifejlődésében. Az egyiptomi és a tunéziai parlamenti választások eredményei azt bizonyítják, hogy a szekuláris politikai pártok nem voltak képesek megszólítani a lakosságot. Tunéziában – a parlamenti választásokat követően – az éveken keresztül betiltott *Hizb al-Nahda* [Újjáéledés Pártja] alakíthatott koalíciós kormányt. Egyiptomban a Muszlim Testvériség 2011-ben alapított politikai pártja, a Hizb al-Hurrijja va-l-Adála [Szabadság és Igazságosság Párt] nyerte meg a parlamenti helyek alig kevesebb mint 50 százalékát, és nagy meglepetésre, a szalafita irányzatot követő Hizb al-Núr [a Fény Pártja] az alsóházi képviselők 24,3 százalékát adja. 2012. január 23-án, az egyiptomi parlament alsóházának a választásokat követő első ülésén Szaid al-Katátnít, a Muszlim Testvériség egy korábbi emblematikus figuráját választották a parlament elnökévé. A példák között említhetnénk Marokkót is, ahol a VI. Mohamed király által kezdeményezett alkotmánymódosítást követő választásokon az iszlamista *Hizb al-Adála va-l-Tanmija* [Igazságosság és Fejlődés Pártja] szerzett többséget és kapott – a monarchia történetében először – kormányalakítási megbízást.

A fenti politikai fejlemények következtében megfogalmazódott a Közel-Kelet *iszlamista átrendeződés*ének, vagyis egy új *iszlamista hullám*nak a tézise, amely szerint az arab országokban zajló felkelések legfőbb politikai győztesei az iszlamista szervezetek, amelyek kitöltötték a hatalmi-politikai vákuumot. Egyesek az arab tavasz folyományaként *iszlamista ősz*ről vagy *iszlamista tél*ről[11] beszélnek, míg mások eleve az arab forradalom helyett az *iszlám forradalom* kifejezést használják. Ali Akbar Szálehi külügyminiszter 2011-ben, az Iránban rendezett *iszlám újjáéledés*ről szóló konferencia megnyitó beszédében annak a véleményének adott hangot, hogy az arab tavasz az iszlám újjáéledés egyik legújabb hulláma.[12]

Az iszlamista pártok politikai szereplésének értékelésével kapcsolatosan megoszlanak a vélemények az elemzők között. Térnyerésüket a szakirodalom homlokegyenest ellentétesen ítéli meg. A szkeptikusok annak adnak hangot, hogy az iszlamisták a demokráciát eszközként használják fel végső céljuk, az iszlám állam megvalósításához. Bassam Tibi például egyik tanulmányában azt állítja, hogy míg az iszlám és a demokrácia összeegyeztethető, addig az iszlamizmus és a demokrácia biztosan nem.[13] Az optimisták ezzel szemben a demokratikus átmenet kiteljesedését látják az iszlamista pártok politikai részvételében, illetve győzelmében. Továbbá azzal a kritikával illetik a szkeptikusok álláspontját, hogy azok túlértékelik az iszlamisták szerepét az átmenetben, s a választási eredményeket kiragadják a politikai kontextusból.[14] A fenti bevezetés számos kutatási kérdést vet fel. Beszélhetünk-e az 1960-as, '70-es évekhez hasonló iszlám újjáéledésről? Mivel magyarázható az iszlamista pártok választási sikere? Milyen következményei vannak az iszlamisták választási győzelmének a nyugati világra nézve, illetve a belpolitikában a különféle politikai és társadalmi csoportok (pl. nők, vallási kisebbségek) számára? Jelen tanulmány az arab világban végbemenő politikai

folyamatokat – az arab tavasz eseményeit – kívánja tágabb kontextusba helyezni és az iszlamista mozgalmaknak a jelenleg is zajló politikai átmenetben betöltött szerepét elemezni.

A posztiszlamista korszak

Az elmúlt két-három évtized gyökeres átalakulást hozott az arab világban létező iszlamista szervezetek működése és politikai fellépése szempontjából. Az 1960-as, '70-es években számos országban meghatározó volt az ún. radikális *kutbista* irányvonal, amely nem egy esetben az arab köztársaságok kvázi szekuláris rezsimjeinek a fegyveres úton való megdöntését tűzte ki célul.[15] Például 1981-ben Kháled al-Iszlámbúlí, az egyiptomi Iszlám Dzsihád tagja megölte a „fáraóként" nevezett Anvar Szadat elnököt. Az 1980-as években, de különösen a hidegháborút követően kialakult új világrendben mind a belső, mind a külső tényezők megváltoztak, s ez jelentősen érintette az iszlamista mozgalmak céljait és ideológiáját is. Omar Ashour munkája alapján az iszlamista szervezetek napjainkban ötféle irányzathoz sorolhatóak:

1. Az *ikhvánizmus* (*ikhván* = testvériség), amely elsődlegesen a globális Muszlim Testvériséget, illetve annak az egyes arab államokban működő „fiókszervezeteit" jelöli. Ezeket a szervezeteket – ahogy Ashour fogalmaz – a „választási demokrácia elfogadása, a relatív pragmatizmus" jellemzi, és jelentős népszerűségnek örvendenek.
2. A *szalafizmus* (*szalaf* = gyökerek) az iszlamizmus egy meglehetősen konzervatív, Szaúd-Arábiában gyökerező irányzata, amely esetenként nem utasítja el a választásokon való részvételt, ugyanakkor nem viszonyul negatívan a fegyveres erőszak alkalmazásához sem.
3. A *dzsihadizmus* (*dzsihád* = erőfeszítés) a szalafizmus ideológiai alapjaira épül, azonban attól eltérően, politikai céljai megvalósítása érdekében elsődleges eszköznek a fegyveres erőszak alkalmazását tekinti. A dzsihadizmus különösen az afganisztáni–pakisztáni térségben vert gyökeret.
4. A *takfirizmus* (*takfír* = hitehagyottnak nyilvánítás) lényege, hogy bizonyos muszlim közösségeket hitehagyottnak nyilvánít, és fegyveres vagy ideológiai harcot hirdet a kiközösített csoportokkal szemben.
5. Az *al-Dzsaz'ara* kizárólag Algériára jellemző, a nacionalizmus és az iszlamizmus kombinációját megtestesítő irányzat, amely támogatja a választásokon való részvételt, azonban amennyiben ebben a hatalom akadályozza, akkor a fegyveres eszközök alkalmazását sem tartja kizártnak.[16]

Az 1980-as évektől kezdve egyre több iszlamista mozgalom mondott le az erőszakról, és fordult a politikai részvétel felé. Mindez együtt járt azzal, hogy esetenként elfogadják a meglévő nem demokratikus játékszabályokat, és a választásokon való részvétellel próbálják elérni politikai céljaikat. Az iszlamista szervezetek többsége – habár rendelkezik határon túlnyúló kapcsolatokkal –elsődlegesen nemzeti síkon folytatja tevékenységét. Olivier Roy a könyvében ezt a folyamatot *posztiszlamizmus*ként írja le, utalván arra, hogy: „az iszlamista mozgalmak főárama az 1990-es években nem volt képes a Kommunista Internacionáléhoz (Komintern) hasonló »nemzetközi iszlám« létrehozására".[17] Az iszlamista mozgalmak egyik kiváló szakértője, az iráni származású Asef Bayat szerint a posztiszlamizmus egyszerre állapot és normatív folyamat, melynek egyik legfőbb célja, hogy egy olyan, az iszlámon alapuló politikai és gazdasági rendszert alakítson ki, amely összeegyeztethető a modernitás értékeivel (pl. szabadság, emberi jogok). A posztiszlamizmus azonban nem jelenti a (klasszikus) iszlamizmus végét, amely helyenként továbbra is a fegyveres erőszak alkalmazását tartja az egyik legitim eszköznek.[18] Jelen tanulmányban azonban csak a mérsékelt, a politikai játékszabályokat elfogadó és az erőszakot elutasító szervezetekről ejtünk szót.

A mérsékelt iszlamista szervezetek – a dzsihadista mozgalmakkal szemben – felismerték, hogy a fegyveres erő alkalmazása sem vezet feltétlenül az autokratikus berendezkedés megdöntéséhez, illetve egy iszlám állam létrejöttéhez. Ideológiai szinten megkísérlik a demokrácia értékét elfogadni, és amennyiben lehetséges, a választásokon részt venni. Természetesen ez a két folyamat nem visszafordíthatatlan, hiszen számtalan példát találunk arra, hogy egy korábban radikális iszlamista szervezet politikai integrációjának kudarca a csoport újraradikalizálódásához vezetett. Ennek tipikus esete a Hamász, amely annak ellenére, hogy megnyerte a 2006-os palesztin választást, néhány hónappal később ismételten a fegyveres erő alkalmazását támogatta.[19]

Ehelyütt érdemes arra az általános trendre utalnunk, amely szerint a mérsékelt iszlamista szervezetek belülről rendkívül megosztottak. Általánosságban elmondható, hogy valamennyin belül működik egy mérsékeltebb szárny, amelynek – főként a fiatalabb korosztályhoz tartozó képviselői – már az internet világában szocializálódtak, és a jelenkor kihívásainak megfelelően, az iszlám politikai szerepét rugalmasabban értelmezve, a *saríá*ra épülő iszlám állam megteremtését nem tartják kivitelezhetőnek. Az ifjabb generáció szerint a politikai célok megvalósításához az iszlám inkább egy rugalmas keretet, identitást biztosít. Az idősebb generáció ezzel szemben jóval konzervatívabb, aminek az egyik oka az, hogy gyakran éveket börtönben töltve megtapasztalták az autoritárius berendezkedés hátrányait. A konzervatívabb szárny inkább a társadalom iszlamizálását tűzi ki célként, és kevésbé foglalkozik a politikai rendszer iszlamista átalakításával. Valamennyi mérsékelt iszlamista szervezet élén jelenleg konzervatívabb, idősebb vezetők állnak, akiket éles kritikával illetnek a fiatalabb generáció tagjai. A generációs különbségek általában a szervezet múltjával

állnak összefüggésben. Így például az egyiptomi Muszlim Testvériség, amelyet az első, modern értelemben vett iszlamista szervezetként tartunk számon, legalább négy generációt foglal magában, négy különböző érdeket képviselő szárnya van.[20]

Az arab világon belül a mérsékelt iszlamista szervezetek rendelkeznek a legjelentősebb politikai támogatással. Egy nemrégiben készült empirikus kutatás adatai szerint az elmúlt negyven esztendőben az iszlám világban rendezett nyolcvankilenc parlamenti választáson az induló iszlamista pártok a szavazatok 7,3 százalékét, míg a parlamenti székek 6 százalékát szerezték meg,[21] azaz az elmúlt évek választásain meglehetősen gyengén szerepeltek. Mindez azonban a tágabb iszlám világra igaz; ha ugyanis az arab világra szűkítjük a vizsgálódásunkat, teljesen eltérő eredményt kapunk, amelynek okaira a későbbiekben részletesen is kitérünk. Az empirikus kutatás arra is rámutatott, hogy nem létezik „muszlim szavazat", vagyis az állampolgárok nem a vallási nézeteik alapján választanak a pártok és a jelöltek közül, hanem más szempontok (pl. a törzsi-rokonsági kötelékek) szerint. A számadatok elfedik azokat a különbségeket, amelyek az egyes arab országok között az iszlamista szervezetek politikai integrációjának lehetőségében megmutatkoznak.

A mérsékelt iszlamista szervezetek politikai lehetőségei az arab tavasz előtt

Politikai lehetőségeiket tekintve az általunk vizsgált szervezetek *négy csoportba sorolhatók*.

Az *első csoportba* sorolhatjuk azokat az iszlamista szervezeteket, amelyeket saját országukban teljesen száműzték a politikai életből és a civil társadalomból is, azaz illegálisak. Ilyen országnak tekinthető Szíria, ahol a jelenlegi elnök édesapja, Háfez al-Aszad 1982-ben katonai erővel számolt le a Muszlim Testvériséggel, amely akkoriban a rendszer fegyveres megdöntését hirdette. A hamái mészárlás a becslések szerint húsz-harmincezer áldozattal, illetve a szervezet teljes betiltásával járt. A vele való bármilyen kapcsolatot halálbüntetéssel sújtják. A Muszlim Testvériség szíriai szárnya külföldi száműzetésben működik, és a más országokban működő fiókszervezeteihez hasonlóan, azóta lemondott az erőszak alkalmazásáról.[22]

Ebbe a kategóriába tartozik Líbia is, ahol az 1960-as években népszerűvé vált Muszlim Testvériséget Moammar al-Kaddáfi eliminálta az országból. A tagok többsége külföldre menekült a nem egyszer erőszakos fellépéssel szemben. Líbiában az elmúlt évtizedben sokkal inkább egy radikálisabb, bizonyos fokig az al-Káidával is kooperáló szervezet, a Líbiai Iszlám Fegyveres Csoport vált jelentőssé. E csoport vezetőit a líbiai rezsim bebörtönözte, majd 2008-ban amnesztiát adott nekik. Ez utóbbira azért került sor, mert Szejf al-Iszlám al-Kaddáfi vezetésével a csoport tagjai egy teljes indoktrináción estek át, amelynek során elsajátították a mérsékelt iszlám alapjait. E tekintetben Líbiában bizonyos *modus vivendi* alakult ki a rezsim és a mérsékelt iszlamisták között.[23]

A *második csoport*ba azon mozgalmak tartoznak, amelyek működése a civil társadalom részeként engedélyezett, ugyanakkor politikai pártot nem alakíthatnak. Az egyiptomi Muszlim Testvériség Anvar Szadat elnöksége alatt a rezsim által megtűrt szervezet volt, s éppen az 1970-es években ment egy jelentős átalakuláson keresztül. A Muszlim Testvériség előtérbe állította a pártosodás (*hizbijja*) kérdését, azonban ezt a rezsim a párttörvény azon passzusára hivatkozva, hogy az országban vallási alapon nem alakíthatók pártok, rendszeresen visszautasította. Ennek ellenére, a szervezet tagjai 1984 óta rendszeresen megjelennek a politikai életben, ugyanis vagy más párttal szövetséget alkotva, vagy független jelöltjeik révén indulnak a parlamenti választásokon. 2005-ben minden addiginál nagyobb sikert értek el, amikor a parlamenti helyek egynegyedét szerezték meg.[24]

A *harmadik csoport*ba sorolhatjuk azon államokat, amelyekben az iszlamista szervezetek politikai integrálódása csak részben valósult meg, vagy bizonyos körülmények következtében sikertelennek minősíthető. A libanoni Hezbollah 1992 óta vesz részt a politikában, és rendkívül sikeresen képviseli a síita közösség érdekeit. A szervezet azonban – mondhatni – párhuzamos állami struktúrát működtet Libanonban: így például önálló fegyveres erőkkel rendelkezik. Hadseregét főként az izraeli–szíriai–libanoni határon található, vitatott területek miatt Izrael ellenében alkalmazza, azonban az utóbbi években (pl. a szervezet biztonsági vezetőjének leváltása a bejrúti repülőtéren) akár a belső erőviszonyok megváltoztatása érdekében is beveti.[25] A palesztin Hamász – ahogy a korábbiakban említettük – megindult a mérsékeltebbé válás útján, azonban a szervezet teljes külső izolációja, illetve a belső radikális szárny felülkerekedése ezt a folyamatot a visszájára fordította.

A *negyedik kategóriát* azon országok képezik, amelyekben az iszlamista szervezetek pártot alakítottak, rendszeresen részt vesznek a választásokon, vagyis politikai integrációjuk sikeresnek tekinthető. Jelenleg egyetlen példaként a jordániai Iszlám Cselekvés Front Pártja említhető ebben a kategóriában. A pártot 1992-ben hozta létre a Muszlim Testvériség, s azóta a legnépszerűbb politikai formáció. Eddig sohasem kérdőjelezte meg a monarchia létjogosultságát, ám az utóbbi években közte és a monarchia között nem zökkenőmentes az együttműködés, hiszen a politikai iszlám főként a fővárosban és annak környékén lakó palesztin lakosság körében élvez támogatottságot.[26] A fenti kategorizálás rámutat arra, hogy az arab tavasz kezdetekor az egyes iszlamista pártok politikai beágyazottsága tekintetében milyen különbségek voltak.

Az arab tavasz és a mérsékelt iszlamista pártok

A 2010. végi és 2011. eleji tüntetések kirobbantásában az iszlamista szervezetek marginális szerepet játszottak. A főként a városokban zajló, rezsimellenes tüntetéshullámok olyan fiatal csoportoktól indultak ki, amelyek liberális nézeteket vallanak, és szlogenjeik jelentős részét a nyugati politikai szótárakból vették. Kairó, Tunisz vagy más városok terein nem az iszlamisták kedvelt jelszava, „az iszlám a megoldás" (*al-iszlám huvva alhall*) visszhangzott, hanem a szabadság volt a meghatározó hívó szó. Asef Bayat elemzésében *posztiszlamista forradalmak*nak nevezte a 2010–2011 fordulóján lejátszódott arab világbeli eseményeket.[27] A kifejezés arra utal, hogy az iszlamizmus mint ideológia, már nem volt képes az emberek tömeges mobilizációjára, mint tették azt egy vagy két évtizeddel korábban. Továbbá a posztiszlamista forradalom azt, a fentiekben bemutatott változást is jelzi, hogy az iszlamista szervezetek átalakultak, és nem fegyveres eszközökkel kapcsolódnak be a politikai folyamatokba.

Az iszlamista csoportok a megmozdulások második szakaszában mozgósították követőiket, tagjaikat. A tüntetések első napjaiban távolmaradásuk oka a represszióktól való félelem volt. Az egyiptomi Muszlim Testvériség tagjait és vezetőit 2009-ben és 2010-ben tömegesen bebörtönözték, pénzeszközeiket pedig befagyasztották. Az elmúlt két évtizedben az arab köztársaságok részéről általánossá vált, hogy a Nyugatot az iszlamista veszéllyel riogatták. Paradoxon, hogy az arab rezsimek az iszlamista veszéllyel magyarázták a demokratizáció hiányát, miközben éppen e mérsékelt szervezetek váltak a politikai reformok fő szószolóivá.

A mérsékelt iszlamista pártok vezetői a tüntetések kezdetén rendkívül visszafogott nyilatkozatokat tettek. Például a globális Muszlim Testvériség spirituális vezetőjeként számon tartott Juszúf al-Karadáví annak adott hangot, hogy a szabadság kiterjesztésének elsőbbséget kell adni az iszlám állam megvalósításával szemben.[28] A nemzeti alapon szerveződő, mérsékelt politikai iszlám lemondott az iszlám állam megvalósításának rövid távú céljáról. A mérsékelt iszlamista szervezetek vezetői is hasonló állásfoglalásokat adtak ki, amelyek részben a hazai közvéleménynek, részben pedig az aggódó nemzetközi közösségnek szóltak. Például a Muszlim Testvériség egyiptomi szárnyának 2010-ben megválasztott spirituális vezetője, Muhammed Badie több interjúban is eloszlatta az iszlám állam megvalósításával kapcsolatos politikai találgatásokat. Egy, az arab tavasz előtt adott nyilatkozatában kijelentette, hogy a Muszlim Testvériség csak a parlamenti helyek 30 százalékáért száll versenybe – ezt a véleményét később is fenntartotta.[29] A 2011. január 30-én Tunéziába hazatérő Rásid Ghannúsi, az al-Nahda Angliába száműzött vezetője pedig kijelentette, hogy számára a török miniszterelnök, Recep Tayyip Erdoğan politikai szerepvállalása a példa, aki megőrizte a Kemal Atatürk által alapított szekuláris, modern államot.[30]

A fenti nyilatkozatokból is kirajzolódik az a kép, hogy a mérsékelt iszlamista szervezetek pragmatikus politikát folytatnak, és alkalmazkodnak a politikai realitásokhoz. Az elmúlt évek, illetve az arab tavasz kapcsán végzett közvélemény-kutatások pedig azt bizonyítják, hogy az arab világ lakossága nem preferálja egy iráni típusú politikai rendszer bevezetését.[31] Az iszlamista szervezetek alkalmazkodási képessége abban is megnyilvánul, hogy a legkülönbözőbb kérdésekben szekuláris pártokkal is együttműködnek. Ennek a lehetősége – a fentiekben bemutatott tipizálást szem előtt tartva – elsősorban Egyiptomra, Tunéziára, Jordániára és Marokkóra vonatkozik. Szíriában a betiltott Muszlim Testvériség diaszpórában élő tagjai az országon kívül próbálják befolyásolni az eseményeket. Líbiában azonban a Líbiai Iszlám Fegyveres Csoport tagjai csatlakoztak a felkelőkhöz, és az ideológiai különbségeket egy cél érdekében félretéve, a Kaddáfi-rezsim megdöntéséért kooperáltak velük.

Az arab tavasz talán legjelentősebb következménye, hogy a diktátorok bukását követően az iszlamista mozgalmak politikai pártot alapíthattak Egyiptomban, Tunéziában, illetve Líbiában is. Mindhárom ország esetén azt láthatjuk, hogy a domináns iszlamista mozgalom létrehozta a saját politikai pártját. Egyiptomban és Líbiában a Muszlim Testvériség helyi szervezetei megalapították a Szabadság és Igazságosság Pártot, míg Tunéziában a betiltott al-Nahda nevű szervezetet legalizálták. Külön is hangsúlyozni érdemes azonban, hogy nem egy párt alakul az iszlám nevében, hanem megsokszorozódik az iszlamista pártok száma. A politikai iszlám az arab tavasz alatt sem válik egy egységes, azonos jövőbeni célokat szem előtt tartó mozgalommá. A domináns iszlamista pártokat például erőteljesen kritizálják az azoknál jóval konzervatívabb *szalafita* csoportok, amelyek nem mondtak le az iszlám állam megvalósításának céljáról. Az iszlám jelszavakat pedig a szekuláris politikai pártok is beépítették a programjukba, hiszen az elmúlt évtizedekben a vallás megerősödése társadalmi szinten volt megfigyelhető a térségben. Az iszlám ebben az értelemben a politikai stratégia részévé vált, egy olyan eszközzé, amellyel mobilizálni lehet a szavazókat és manipulálni a folyamatokat. Az iszlamista szervezetek például nem egyszer érvelnek azzal, hogy „aki rájuk szavaz, az iszlámra szavaz, aki pedig másra szavaz, az iszlámellenes". Egy olyan neopatriarchális berendezkedésű társadalomban, mint Egyiptom, Tunézia vagy Marokkó, egy ilyen, ideológiai színezetű politikai kampány szerepet játszik a választások során.

A politikai iszlám tehát meglehetősen sokszínű jelenség. Azonban az adott államban domináns iszlamista mozgalmak belülről sem egységesek. Az arab tavasz alatt különösen a pártalapítás során kerültek elő a jelentős generációs és nézetbeli különbségek. A pártalapítással és a politikai részvétellel a mozgalmakon belül általánosságban egyetértés volt, azonban annak miként je kapcsán éles ellentétek bontakoztak ki. Az egyik ilyen, máig is tisztázatlan kérdés az új párt és az anyaszervezet közötti viszony, illetve az új pártvezetés tagjainak kinevezése. Mind Egyiptom, mind Tunézia esetén azt látjuk, hogy az újonnan létrejövő politikai pártok hivatalosan függetlenek az őket létrehozó anyaszervezetektől. Ebben a tekintetben a jordániai Iszlám Cselekvés Front

Pártjának példáját veszik át. A valóságban azonban szó sincs függetlenségről, hiszen az anyaszervezetek, kihagyva az ifjabb iszlamista generáció tagjait, a politikában már tapasztalatot szerzett, de konzervatív középgeneráció tagjait jelölték a fő posztokra. Az iszlamista fiatalok például Egyiptomban is olyan mértékben elégedetlenek a változásokkal, hogy az anyaszervezetből való kilépéssel és új párt létrehozásával fenyegetőznek. A következőkben röviden összefoglaljuk az iszlamista szervezetek választási sikereivel kapcsolatos véleményeket.

Az iszlamista pártok tehát megragadták az arab tavasz következményeként kibontakozó politikai lehetőségeket és pragmatikusan reagáltak az eseményekre. Az iszlamisták politikai integrációjával kapcsolatos pozitív várakozásokat azonban nemcsak a nyugati világban és Izraelben, hanem az érintett arab államokban is beárnyékolják a félelmek. Az iszlamista pártok választási győzelmével kapcsán a legnagyobb dilemma a szavahihetőség kérdése. A szakirodalomban már az algériai választásokkal kapcsolatban elterjedt az „egy ember, egy szavazat, egy alkalom" *(„one man, one vote, one time")* elvétől való félelem.[32] A kritikusok szerint az iszlamisták a demokráciát eszközként használva, eltéríthetik azt, és rákényszeríthetik az államra és a társadalomra az autoritárius elképzeléseiket. Az arab tavasz kapcsán tehát felerősödött az a félelem, hogy a mérsékelt iszlamista pártok választási győzelme nem a demokratikus akarat kiteljesedése, hanem éppen ellenkezőleg, az azzal való szembefordulás. Az iszlamisták választási szereplését támadók azt hangoztatják, hogy azok a gyakorlati példák, amikor az iszlám nagyobb szerepet kapott egy állam berendezkedésében (lásd Irán példája), kifejezetten diszkreditálják az iszlamizmus ideológiáját. Az arab tavasz kapcsán gyakran megfogalmazódik, hogy az iszlamisták az iszlám vallásnak a békés jellegét hangoztatják, miközben rejtegetik valós énjüket. A valós célok és a valós én leplezése, a *takijje* az iszlám vallással egyidős. Egyes izraeli és amerikai vélemények szerint, amelyeket a státusát féltő arab elit is oszt, az iszlamisták csak ideiglenesen mutatnak mérséklődést, a hatalmat megszerezve ismételten radikalizálódnak majd, és a *saría* rendelkezéseit kényszerítik rá az államra.[33] A síita vallási tradícióból eredeztethető *takijjét* sikerrel sajátították el és alkalmazták azok az iszlamista mozgalmak, amelyek a földalatti, illegális működésben tettek szert gyakorlatra, mint például az egyiptomi Muszlim Testvériség a nasszeri érában.[34]

A fenti vélekedések azonban – a konkrét tapasztalatok hiányában és az említett államok komplex politikai viszonyait figyelembe véve – megcáfolhatók. Az 1991-es algériai választásokat követően, a polgárháború kirobbanása és a választási eredmények érvénytelenítése miatt nem alakulhatott kormány, amelynek tevékenységéből következtetéseket tudnánk levonni. A 2006-os palesztin választások után pedig a nemzetközi közösség izolációs politikája akadályozta meg a Hamász-kormány politikai aktivitását. Irán és Szudán gyakran hangoztatott példája pedig nem feleltethető meg az arab világban működő, mérsékelt iszlamista szervezetek politikai szerepvállalásának.

Az arab világban lezajló politikai változások jelentőségét és minőségét hajlandók vagyunk túlértékelni. Az iszlamisták választási sikerei nem vonták maguk után az arab világ politikai rendszereinek strukturális változását. Egyiptomban, Marokkóban és Tunéziában is rá vannak kényszerítve az iszlamista szervezetek a hatalom megosztására és a szekuláris pártokkal való együttműködésre, koalícióalkotásra. A valódi hatalmat azonban jelenleg egyik országban sem sikerült megkaparintaniuk, hiszen az elmúlt hónapok választásainak politikai tétje nem is ebben rejlett. Míg Egyiptomban a fegyveres erők, addig Marokkóban a király és a *makhzen* szabhat gátat annak, hogy az iszlamisták, a választást megnyerve, átformálják a politikai rendszert. Az iszlamisták által dominált parlamentek továbbra sem rendelkeznek meghatározó politikai súllyal, hiszen egyelőre a korábbi éra alkotmánya valamennyi érintett államban vagy az elnöki jogköröket szélesítette ki (ilyen Egyiptom és Tunézia), vagy a királynak és közvetlen környezetének ad vétójogot a politikai döntések felett.[35]

Az iszlamisták politikai szerepével kapcsolatban gyakran szemtanúi lehetünk egy olyan bináris diskurzusnak, amely két pólusra osztja a politikai palettát. Az arab országokban lévő antiiszlamista csoportok általában a „liberális" jelzőt akasztják magukra, azt az üzenetet sugallva, hogy a demokratikus átalakulás legfőbb akadályozói az iszlamista mozgalmak. Az iszlamista/nem iszlamista (liberális, antiiszlamista) törésvonal hangoztatása önmagában leegyszerűsítő megközelítése annak a meglehetősen komplex pártrendszernek, amely az arab tavasz hatására kialakult az érintett országokban. Az antiiszlamista csoportok között például sok az elithez tartozó és a korábbi gazdasági státusát féltő egyén, akik az iszlamista előretöréstől a társadalomban elfoglalt helyük elvesztését látják. Ilyen például a Ben Ali-rezsimhez hű tunéziai szekuláris-liberális elit, amely Rásid Ghannúsi hazatérésében és az al-Nahda választási győzelmében veszélyforrást lát.

Egyes vélemények szerint a demokrácia kiteljesedéseként értelmezhető az iszlamista pártok választási sikere. Noah Feldman, aki az iszlám demokrácia témájában írt könyvéről ismert, annak a véleményének ad hangot, hogy az iszlamista pártok jelentős transzformáción estek át, és magukévá tették a modern demokrácia koncepcióját, illetve hátat fordítottak a globális dzsihádnak.[36] A továbbiakban Egyiptom és Tunézia példáin keresztül szemléltetjük a mérsékelt iszlamista pártok politikai szerepvállalását az arab tavaszt követő átmenetben.

Egyiptom: a Szabadság és Igazságosság Párt

Az arab világ legjelentősebb iszlamista mozgalma, a Muszlim Testvériség hullámzó politikai kapcsolatokat ápolt a Mubárak-rezsimmel. Míg az 1980-as években sikerült egy viszonylagos *modus vivendi*t kialakítani azáltal, hogy a rezsim engedélyezte, hogy

a szervezet tagjai független jelöltként elinduljanak a parlamenti választásokon, azonban a párttörvény értelmében sohasem támogatták annak pártalapítási kezdeményezését. A 2005-ös parlamenti választásokon a Muszlim Testvériség minden addiginál jelentősebb sikereket ért el, ugyanis a parlament alsóházában 88 független iszlamista foglalhatott helyet. Az egyiptomi rezsim azonban – igen tudatosan – alkotmányos korlátokat szabott a legnépszerűbb és legjobban szervezett ellenzéki mozgalom politikai térnyerésével szemben (pl. pártalapítás elutasítása, elnökjelölt-állítás megakadályozása stb.). 2005-ben, részben nyugati nyomásra, részben pedig a növekvő belső elégedetlenség hatására Mubárak politikai reformokba kezdett, amelynek keretében többjelöltes elnökválasztást tartottak az országban, és módosították az alkotmányt. A fokozatos politikai reformok tették lehetővé a Muszlim Testvériség független jelöltjeinek sikeres szereplését is. A reformok azonban nem a demokratizációt, hanem a rezsim túlélését szolgálták. Az iszlamisták mellesleg már a 2005-ös választást megelőzően együttműködésbe kezdtek szekuláris (liberális, baloldali stb.) pártokkal, mutatván a mozgalom pragmatikus politikai irányváltását. A kooperáció – amely a *Kifája* nevet kapta – fő célja, hogy megakadályozza, hogy az elnöki szék Gamál Mubárakra szálljon.[37]

2005-től kezdődően a rezsim a politikai nyitást a visszájára fordította: a Muszlim Testvériség vezető tisztségviselőit terrorizmus vádjával vagy pénzmosás miatt bebörtönözték. A 2007-es alkotmánymódosítás, amely elméletileg a további politikai reformokat szolgálta, nem változtatta meg pozitív irányba a rezsim autokratikus jellegét.[38] 2008-ban a vele szembeni fellépés hatására a Muszlim Testvériség a helyhatósági választások bojkottálása mellett döntött. Ezekben az években jelentős vita bontakozott ki a szervezeten belül a jövőjüket, politikai szerepvállalásukat illetően. A jövőképről folytatott diskurzusban jelentős szerepet játszottak a generációs különbségek is. Amint arról már szó volt, a Muszlim Testvériség a térség legrégebbi, 1928-ban alapított mozgalma. Ebből adódóan legalább négy generáció tagjai tevékenykednek együtt benne. Az első generáció egy apolitikus és rendkívül konzervatív csoport, akik a nasszeri időkben főként földalatti szervezkedést folytattak. Ők főként a társadalom és nem a politikai rendszer iszlamizálásában érdekeltek. Jelenleg ők alkotják a mozgalom különféle döntéshozó és végrehajtó testületeiben a többséget. A második generáció az ún. pragmatista szárny, akik főként a Szadat-féle liberalizációs politika időszakában szocializálódtak. Fő céljuk a pártalapítás és a politikában való részvétel. Többnyire ők azok, akik parlamenti képviselőként politikai tapasztalatokat szereztek. A harmadik generáció az ún. neotradicionalisták csoportja, akik inkább az idősebb, apolitikus szárnyhoz állnak közel és konzervatívabb társadalomképpel rendelkeznek. A legfiatalabb csoport tagjai a Mubárak-éra alatt nőttek fel, és nem tapasztalták meg a nasszeri idők represszív politikáját. Ez a csoport a legnyitottabb, legliberálisabb és a leginkább reformorientált, ami abban is megnyilvánul, hogy élesen szembehelyezkednek az előző három generáció tagjaival.[39]

A szervezet konzervatívabb csoportjainak véleménye került társadalmi vitára 2007-ben. Az állásfoglalás szerint Egyiptom mindenkori elnökének muszlim férfinak kell lennie (nők és keresztények nem indulhatnának az elnökségért), illetve az elnök munkáját egy, az iráni Őrök Tanácsához hasonló vallási testület segítené, de csak tanácsadói jogkörrel.[40]

A 2010-es parlamenti választás előtt a Muszlim Testvériség – meglehetősen pragmatikusan – szorosan együttműködött a szekuláris pártokkal. Ez utóbbiak között is kiemelkedik a Nemzeti Összefogás a Változásért *(al-Dzsamáijja al-Vatanijja lil-Taghajjor)* nevű szervezet, amelynek élére a Nemzetközi Atomenergia-ügynökség korábbi főtitkára, Mohamed ElBaradei került. A nemzetközileg elismert egyiptomi politikussal való együttműködés a Muszlim Testvériség rugalmasságára és a politikai realitások helyes felmérésére vall. A Muszlim Testvériség más szekuláris pártokkal közösen követelte az alkotmány bizonyos cikkelyeinek a módosítását.

2010-ben a szervezet élére új spirituális vezető került Muhammed Badie személyében, aki a mozgalom első generációjához tartozik. Az állatorvosi végzettséggel rendelkező Badie tizenkét évet töltött börtönben Nasszer elnöksége alatt. Az idősebb szárny tagjaként a mozgalomnak inkább a társadalmi, s nem annyira a politikai jellegét hangoztatta. Mindez azonban nem mond ellent annak, hogy – mint az már szóba került – Badie 2010 őszén bejelentette, hogy a Muszlim Testvériség a parlamenti helyek 30 százalékáért fog versenybe szállni a közelgő parlamenti választáson. Tette ezt annak ellenére, hogy a választások előtt Mohamed ElBaradei világossá tette, hogy szekuláris csoportjával bojkottálni fogja a politikai eseményt. A Muszlim Testvériségen belüli törésvonalak azonban lehetővé tették, hogy a pragmatistább szárny is hallassa a hangját, akik elveszett lehetőségként élték volna meg a választások teljes bojkottját. Végül a 2010. novemberi parlamenti választások második fordulójában a Muszlim Testvériség is csatlakozott az ellenzéki összefogáshoz és bojkottot hirdetett. Az új parlamenti alsóházban ezúttal – a bojkott következtében – az iszlamista képviselők (egy kivétellel) nem jutottak helyhez.[41]

A 2011. január 25-én kezdődött egyiptomi tüntetésekre az iszlamista mozgalom megfontoltan és lassan reagált. A szervezet vezetése pontosan tudatában volt annak, hogy az ehhez hasonló megmozdulásokat a rezsim az iszlamista veszélyre hivatkozva erőszakosan vérbe fojtja. Muhammed Badie január 31-én interjút adott a *France 24*-nek, amelyben felvázolta az általa vezetett mozgalom követeléseit.[42] A Muszlim Testvériség álláspontja semmiben sem különbözött a szekuláris pártok által artikulált követelésektől. Badie Hoszni Mubárak lemondására, szabad választásokra és alkotmánymódosításra szólította fel az egyiptomi vezetést. Az iszlamisták azokban a napokban csatlakoztak a tüntetésekhez, és jelentős szerepük volt abban az ellenzéki összefogásban, amely végül Hoszni Mubárak február 11-i lemondásához vezetett.

Mubárak lemondását követően az elnöki jogkörök a Fegyveres Erők Legfelsőbb Tanácsához *(al-Madzslisz al-Áala lil-Kuvvát al-Muszallaha)* kerültek. A politikai átmenet folyamatában a Muszlim Testvériség az élére állt azoknak a hangoknak, amelyek a lehető leghamarabb a civil kormányzáshoz való visszatérést, szabad választásokat és új alkotmányt követeltek. 2011 februárjától a szervezet konstruktívan együttműködött a katonai vezetéssel, és melegen üdvözölte a márciusi alkotmánymódosítást. Ők is – miként más iszlamista csoportok – úgy vélték, a népszavazással megerősített alkotmánymódosítás jelenleg elegendő, és – szemben más szekuláris csoportokkal (mint pl. az ElBaradei vezette szervezet) – nem követelte, hogy azonnal új alkotmányt írjanak.

Az iszlamista csoportok között egyetértés van abban, hogy az egyiptomi alkotmány második cikkelye, amely szerint az iszlám az államvallás, illetve az iszlám törvénykezés alapelvei a törvényhozás legfőbb forrását jelentik, elegendő biztosítékot szolgáltat az iszlám elvek képviseletére.[43] Egyiptom ebben az értelemben sohasem volt szekuláris állam, mint ahogy azt számos liberális csoport beállítja. Az iszlamisták pedig tudatában voltak annak, hogy az iszlám állam megvalósulásának esetleges követelése beárnyékolná a politikai népszerűségüket is.

Muhammed Badie 2011 tavaszán bejelentette, hogy a Muszlim Testvériség a törökországi AKP mintájára pártot fog alapítani. A Szabadság és Igazságosság Pártot 2011. április 30-án regisztrálták az egyiptomi hatóságok, s ezzel a mozgalom több évtizedes céljai váltak valóra. A pozitív elbírálásra annak ellenére került sor, hogy még mindig hatályos az a párttörvény, amely alapján korábban nem legalizálták a mozgalom által alapítandó pártot. A Szabadság és Igazságosság Párt az alapítók szándéka szerint teljes függetlenséget élvez a Muszlim Testvériségtől. A valóságban a párt vezető tisztségeit a Muszlim Testvériség középkorú, pragmatista szárnya foglalta el, amely korábban jelentős parlamenti tapasztalatra tett szert. Isszám al-Iriján, a mozgalom korábbi szóvivője, aki kifejezetten pragmatikus álláspontjáról volt ismert, a főtitkár-helyettesi posztot kapta. Szaad al-Katátní – a Muszlim Testvériség parlamenti frakciójának korábbi vezetője – a párt főtitkára lett. Muhammed Murszí pedig az párt elnöki székébe került. A Szabadság és Igazságosság Párt valamennyi vezetőjének le kellett mondania az anyaszervezetben (pl. a Súra Tanácsban) betöltött posztjáról. Ezt a két szervezet közötti függetlenség bizonyítékának szánták. Mahmúd Huszein, a Muszlim Testvériség főtitkára az alábbi nyilatkozatot tette a párttagsággal kapcsolatban: „Ahogy korábban mondtuk, a mozgalom úgy döntött, hogy egyetlen tagja sem csatlakozhat máshoz, mint a mozgalom pártjához."[44]

A Szabadság és Igazságosság Párt megalapítása és a vezető tisztségviselők megválasztása jelentős felzúdulást váltott ki a Muszlim Testvériség legifjabb generációjából. Számos fiatal nem értett egyet azzal, hogy a középkorú generáció tagjait jelölték, illetve azzal sem, hogy a párt a gyakorlatban nem független az alapító szervezettől. Például a tagok nem választhatják meg a vezetőket, hiszen azokat a Muszlim Testvériség jelöli.

A szervezet legifjabb generációja szerint az idősebbek nem elég aktívak, és nem képesek kihasználni a forradalom nyújtotta lehetőséget.

A harmincas éveiben járó jogász, Iszlám Lotfí közel kétszáz társával együtt 2011 júniusában létrehozta az Egyiptomi Áramlat Pártot *(Hizb al-Tajjár al-Maszrí)*, amelynek hamarosan közel ötezer tagja lett. Lotfít társaival együtt azonnal kizárták a Muszlim Testvériségből. Az új párt szerint a szervezetnek vissza kellene térnie a gyökerekhez, vagyis a társadalomra kellene fókuszálnia, és az iszlámnak nem kellene szerepet játszania a politikában.[45] Lotfí számos ponton túl konzervatívnak találta a Szabadság és Igazságosság Párt nézeteit. Az Egyiptomi Áramlat Párt támogatja a Muszlim Testvériségből kizárt Abdel Monem Abú al-Futúh programját. A hatvanéves Abú al-Futúh bejelentette, hogy indulni fog az elnökválasztáson, s ezzel szembekerült a Muszlim Testvériség konzervatív vezetőinek álláspontjával, amely szerint a mozgalomnak önkorlátozást kell gyakorolnia, és nem szabad jelöltet állítania. Abú al-Futúh sok kérdésben nem osztja a Muszlim Testvériség 2007-es politikai állásfoglalását sem. Liberális nézetei szerint például az egyiptomi–izraeli békeszerződést tiszteletben kell tartani, illetve akár nem muszlim és nő is kerülhet Egyiptom elnöki székébe. Abú al-Futúh többször is hangot adott annak a véleményének, hogy az iszlám és a demokrácia, az iszlám és a nyugati értékek összeegyeztethetőek.[46] Abú al-Futúh elnökjelöltségétől és nézeteitől mind a Muszlim Testvériség, mind a Szabadság és Igazságosság Párt élesen elhatárolódott.

Az Egyiptomi Áramlat Párt azzal sem értett egyet, hogy a Muszlim Testvériség túlzottan békülékeny hangnemet ütött meg a katonai vezetés lassú reformtörekvéseivel kapcsolatban. Lotfí szerint 2011 májusában, amikor a szekuláris pártok mélyrehatóbb reformokat követeltek, a Muszlim Testvériség megtiltotta a fiatalabb generációnak, hogy újból mozgósítson, és élére álljon az újabb tüntetéshullámnak. Ez is szerepet játszott az új párt megalapításában.

A Szabadság és Igazságosság Párt a megalapításakor jelezte, hogy a parlamenti helyek maximum 50 százalékáért fog versenybe szállni. A párt programját tekintve mind a nyugati értékek, mind a konzervatív iszlám elvek megjelennek a nyilatkozatokban, illetve dokumentumokban.[47] A kettőség fő célja, hogy a Muszlim Testvériségen belüli konzervatív és pragmatista szárnyat egyaránt a vezetés mellé állítsa, és tompítsa a generációs különbségeket.[48] A politikai program szerint a párt célja egy demokratikus állam megteremtése, amelynek a hátterét a *saría* adja. A dokumentum külön kiemeli, hogy a párt egyaránt ellenzi a katonai diktatúrát és a teokráciát is. A demokrácia kapcsán az egyik kulcsfogalomként használja a *súra* [tanácskozás] terminust. A politikai program kiemeli, hogy az átmeneti időszakban meg kell őrizni a prezidenciális rendszert, ugyanakkor hosszabb távon csökkenteni kell az elnöki jogköröket, és a miniszterelnöki funkciót kell a végrehajtó hatalom középpontjába helyezni. A dokumentum feltűnően kerüli a nem muszlimok és a nők politikai és társadalmi szerepének kérdését. A párt kb. kilencezer tagja közül egyébként közel ezer női és mintegy száz kopt keresztény tagról

beszélhetünk. A nemzeti jelleg kihangsúlyozása céljából egy kopt keresztényt, Rafík Habíbot választották az alelnöki pozícióba. A párt képviselői többször is hangoztatták, hogy nők elfoglalhatnak jelentős politikai tisztségeket, de az elnöki posztot nem. Összességében tehát azt láthatjuk, hogy a Szabadság és Igazságosság Párt jelentősen elmozdult az anyaszervezet 2007-es, konzervatív politikai alapelveitől, és az iszlám és a demokrácia összeegyeztethetőségét hirdeti. Csakhogy maga a párt, miként a Muszlim Testvériség belső mechanizmusa, nélkülözi a demokratikus elveket. A Szabadság és Igazságosság Párt vezetőit a valóságban kijelölték a pozíciójukra, hogy biztosítsák az anyaszervezet befolyását. A mozgalom élén álló középkorú és idősebb generáció pedig olyan időszakban szocializálódott, amikor a Mubárak-éránál is lényegesen zártabb volt a politikai rendszer.

Amint láthattuk, a Mubárak-rezsimben bekövetkezett repedések hatására a Muszlim Testvériségen belül is politikai szakadás következett be. Az iszlamista mozgalom azonban már korábban sem volt egységes Egyiptomban. A Muszlim Testvériségnél lényegesen konzervatívabb, *szalafita Daava* [Felhívás] mozgalom például megalapította a Fény Pártot (vagy A Fény Pártját), amely az iszlámnak jelentős politikai szerepet is szánna. A politikai részvétel hangoztatása a szalafiták részéről jelentős változásnak nevezhető, hiszen a Mubárak-rezsimmel – a Muszlim Testvériséggel ellentétben – semmilyen kompromisszumra sem voltak hajlandók.

A kozmopolita Alexandriából kiinduló Daava mozgalom, amely népszerűségét részben karitatív tevékenységének köszönheti, megtiltotta például a tagjainak, hogy részt vegyenek a januári tüntetésekben. Ezt követően azonban a mozgalom megragadta a kínálkozó politikai lehetőséget és pártot alapított, amelynek programjában a modern állam koncepcióját fejtegeti. Mindez a *saría* elveire épülő állam lassú, fokozatos megvalósítását jelenti, amely nem idegeníti el az embereket. A párt azt hangoztatja, hogy a különböző felekezetek szabadon gyakorolhatják a hitüket, és vallási kérdésekben maguk dönthetnek. A számos esetben ellentmondásos, konzervatív nyilatkozatokban előkerül a turizmus kérdése is.[49] A párt egyik vezetője a *halal* turizmus bevezetését követeli, vagyis az egyiptomi strandokon megtiltaná az alkohol fogyasztását, illetve korlátozná a bikini viseletét.[50] Ezen túl pedig megtiltanák, hogy fiatal párok házasság nélkül egy szobában lakjanak. A Núr Párt más tagjai óvatosabban fogalmaznak, és csak a közstrandokon vezetnének be korlátozásokat, de a külföldiek által látogatott luxusszállodák strandjain továbbra is engedélyeznék az alkoholfogyasztást és a szabadabb ruhaviseletet.

A Muszlim Testvériség tehát nem tudta monopolizálni az iszlám nevében folyó politizálást. A 2011. novemberi parlamenti választás előtt tizennégy iszlamista párt került regisztrálásra, ami azt mutatja, hogy számos csoportosulás kísérelte meg az iszlám nevében a szavazatok gyűjtését.[51] Például a korábban terroristaszervezetként számon tartott *al-Gamáa al-Iszlámijja* is pártot alapított Építkezés és Fejlődés *(Hizb al-Biná va-l-Tanmija)* néven, amely a szalafita Fény Párthoz hasonló programot tett közzé.

A 2011 novemberében elkezdődött és 2012 márciusában lezárult parlamenti alsóházi és felsőházi választásokon az iszlamista pártok elsöprő győzelmet arattak. Az iszlamista pártok más pártokkal együttműködve, különböző politikai blokkokba tömörültek. Az iszlamista blokk kifejezetten a szalafiták konzervatívabb jövőképét osztó politikai pártokat egyesíti, míg a Szabadság és Igazságosság Párt a Demokratikus Szövetség nevű csoport vezető ereje lett. Ez utóbbi az iszlamista párt mellett nasszerista és liberális pártokat is magában foglal. Az alsóházban a Szabadság és Igazságosság Párt a helyek 47 százalékát, míg a szalafita Fény Párt 24 százalékát szerezte meg. Kérdéses, hogy az egyiptomi lakosságot milyen szempontok vezérelték az iszlamista pártokra való szavazásban, illetve hogy hogyan értékeljük a választási eredmények következményeit.

A választások előtti közvélemény-kutatások is azt mutatták, hogy *az egyiptomi lakosság elsősorban nem vallásos meggyőződésből, hanem politikai érdekekből szavazott az iszlamistákra.* A Muszlim Testvériség és a Daava Egyiptom két legszervezettebb társadalmi mozgalma, amelyek karitatív tevékenységük és korrupcióellenes álláspontjuk révén meg tudták szólítani a társadalom valamennyi rétegét. Hiába állt csupán néhány hónap rendelkezésre a pártok bejegyzésétől a parlamenti választásig, a több évtizedes társadalmi szerveződés meghozta a választási sikereket. Különösen kiemelhető, hogy mindkét mozgalom élesen szembefordult a Mubárak-rezsim elnyomó politikájával, és az egyiptomi társadalom szegény tömegeit is meg tudta szólítani gazdasági és politikai programjával. Eközben pedig az iszlám elvekre mint keretrendszerre hivatkoztak, ami a konzervatív egyiptomi társadalomban kifejezetten célravezető. A nyugati sajtó az egyiptomi választási eredmények közzétételét követően arról beszélt, hogy Egyiptomban az alsóházat az iszlamista mozgalom uralja. Ebben a tekintetben azonban nem szabad összemosni a két mozgalmat. Ahogy láthattuk, már évtizedek óta egymástól teljesen függetlenül fejtették ki tevékenységüket, és számos ponton eltérő nézeteknek adtak hangot. Ebből az is következik, hogy az egyiptomi parlamentben a Szabadság és Igazságosság Párt inkább fog együttműködni más, szekuláris pártokkal, semmint a Fény Párttal. A Szabadság és Igazságosság Párt vezetője, Szaad al-Katátní lett az új parlament elnöke. Kormányt azonban nem sikerült alakítani, hiszen az elnöki jogköröket továbbra is a katonai testület gyakorolja, így a választási sikerek egyelőre nem hoztak befolyásosabb politikai pozíciókat az iszlamistáknak. A jelen sorok írásakor a fő viták az új alkotmány megszövegezése kapcsán folynak. A két nagy iszlamista pártnak valószínűsíthetően jelentős befolyása lesz az alkotmányozási folyamatban, amellyel akár politikai céljaikat is jobban érvényesíthetik. Véleményünk szerint azonban nem az iszlám elvek erőteljesebb reprezentációja a fő veszély, hanem az, hogy a két nagy iszlamista párt maga sem demokratikus elvek szerint működik, és félő, hogy az egyiptomi politikát nem demokratikus irányba viszik tovább.

Tunézia: Rásid Ghannúsi hazatérése

A tunéziai példa számos tekintetben hasonlít, de sok ponton különbözik is az egyiptomi iszlamizmustól. Tunéziában az iszlamizmus a közel-keleti események hatására, az 1970-es években vált népszerűvé, akárcsak Egyiptomban. A hivatalosan 1981-ben alapított Iszlám Tendencia Mozgalma *(Harakat al-Ittidzsáh al-Iszlámijja)* elsősorban az egyiptomi Muszlim Testvériség *kutbista* irányvonalából táplálkozott. A Rásid Ghannúsi és Abdel Fatták Múrú vezetése alatt álló mozgalom élesen szembefordult a Habíb Burgiba nevével fémjelzett rezsimmel, és időnként erőszakos ellenállást is hirdetett, egy tunéziai iszlám állam létrehozása érdekében. Az 1980-as években azonban – miként Egyiptomban is – azt láthattuk, hogy az iszlamisták fokozatosan mérsékeltebbekké váltak, ami a politikai folyamatokban való nagyobb szerepvállalás igényének megfogalmazását is magával vonta. Az 1981-ben kezdődött részleges politikai nyitás azonban nem tette lehetővé, hogy az iszlamisták politikai pártját legalizálják. Az Iszlám Tendencia Mozgalma – hasonlóan az egyiptomi Muszlim Testvériséghez – csak a civil társadalomban működhetett, politikai tevékenységet azonban nem folytathatott. Burgiba 1981-ben bebörtönözte a mozgalom főbb vezetőit, így többek között Rásid Ghannúsit is. A kormányzati körök vádjai szerint az Iszlám Tendencia Mozgalma szervezte az 1984-es kenyérlázadást, amely a Burgiba-rezsimmel szembeni elégedetlenség addigi legjelentősebb megnyilvánulása volt. 1987-ben Ghannúsit élete végéig tartó kényszermunkára ítélték. Az 1987-es esztendő politikai válságot hozott a tunéziai belpolitikában, amelynek előidézője Habíb Burgiba volt. Zín al-Ábidín Ben Ali lehetőséget látott a Ghannúsi-féle mérsékelt iszlamistákkal való együttműködésre, és *modus vivendi*t alakított ki velük. Mindez lehetővé tette, hogy egészségügyi okokra hivatkozva félreállítsa Burgibát, és átvegye a hatalmat.[52]

Az 1987-es belpolitikai fordulatban tehát az iszlamisták közrejátszottak – annak ellenére, hogy maga Ben Ali már korábban is kifejezetten antiiszlamista volt. Az 1988-as nemzeti megbékélés keretében az elítélt iszlamistákat Ben Ali szabadon engedte, ugyanakkor nem engedélyezte az Iszlám Tendencia Mozgalmának pártalapítási kísérleteit. Ghannúsi ugyanis 1989-ben al-Nahda néven szerette volna regisztráltatni pártját és indulni a választáson. A pártalapítás sikertelensége ellenére a szervezet tagjai független jelöltként elindulhattak a választásokon, és a parlamenti helyek kb. 15 százalékát meg is szerezték. 1991–1992-ben azonban fordulat következett be, ugyanis – részben az algériai választások megismétlődésétől való félelem miatt – a rezsim szembefordult az iszlamistákkal. Ben Ali azzal vádolta az al-Nahda tagjait, hogy fegyveresen akarták megdönteni a hatalmát. 1991-ben valóban számos fegyveres incidensre került sor az al-Nahda tagjai és a hatóságok között. A következő évben Ben Ali több száz iszlamistát állított bíróság elé, Rásid Ghannúsit pedig, aki közben Londonba emigrált, távollétében halálra ítélték. A tunéziai iszlamisták számára tehát – az egyiptomi

Muszlim Testvériséggel ellentétben – semmilyen lehetőség sem maradt nyitva a politizálásra. Ben Ali különböző törvényekre hivatkozva rendszeresen leszámolt mindenféle iszlamista törekvéssel. E szándéka megvalósításához a 2001. szeptember 11-ét követő terrorizmusellenes háború pedig még legitimitást is biztosított. A 2003-ban elfogadott terrorizmusellenes törvénycsomag keretében az iszlamisták letartóztatásának újabb hulláma kezdődött.[53]

Az al-Nahda tehát az 1990-es évektől teljesen ellehetetlenült Tunéziában. A mozgalom második embere, Abdel Fatták Múrú 1992-ben börtönbe került, és a következő években visszavonult a politikai aktivitástól. Eközben Rásid Ghannúsi londoni száműzetése alatt az európai muszlim közösség egyik – a politikai aktivitástól tartózkodó – teoretikusa lett. Számos olyan munkát publikált, amely az iszlám és a demokrácia összeegyeztetésére tett kísérletet. Ghannúsi mint mérsékelt iszlamista vezető, a nyugati értékeket belülről, az iszlámból vezette le. A nézeteit tárgyaló könyv szerzője, Azzam Tamimi szerint Ghannúsi a törökországi iszlamizmus modelljét sajátította el, és szakított korábbi, a fegyveres erő alkalmazását sem elutasító nézeteivel.[54]

Bár az illegális al-Nahda mérsékeltebbé vált, a tunéziai iszlamisták között, kis számban ugyan, de találunk radikális elemeket. Nyilvánvalóvá vált például, hogy a tunéziai iszlamisták egy csoportja 2001-ben a tálib rezsim oldalán harcolt Afganisztánban. 2002 áprilisában a Dzserba szigetén lévő zsinagóga elleni támadás huszonegy emberéletet követelt. A merényletet az al-Káida vállalta magára. 2001 után Tunéziában is megjelent az al-Káidának az Iszlám Maghrebben nevű szervezete, amely elsősorban Algériában volt aktív.[55] A globális dzsihád azonban nem vonzotta a tunéziai iszlamistákat tömegesen, a Ben Ali-rezsim pedig *mukhábarát* [biztonsági] államként élesen szembefordult minden radikalizmussal.

A Muhammed Búazízi 2010. decemberi önégetését követő, kiterjedt tunéziai tüntetések meglepetéssel hatottak az iszlamistákra. A hivatalosan betiltott al-Nahda vezetője, Rásid Ghannúsi Ben Ali távozását követően, 2011. január 30-án hazatért Tuniszba. Ghannúsi Tuniszba vezető útját többen Khomeini ajatollah párizsi száműzetéséből való 1979-es hazatéréséhez hasonlították. Maga Ghannúsi azonban határozottan elutasította az összehasonlítást, mondván, Tunézia nem az iráni modellt másolja, hanem a törököt. Ghannúsi személyesen Erdoğan török miniszterelnök példáját tekinti mintának, akinél a szekuláris nemzetállam összeegyeztethető az iszlám elvek követésével.

Ghannúsi a hazatérése után nem sokkal regisztráltatta az al-Nahda Pártot, amely a tunéziai politikai átmenet egyik prominens szereplőjévé vált. Ghannúsi és Múrú között azonban szakadás következett be. Múrú kilépett az al-Nahdából, és egy főként függetlenekből álló politikai blokkhoz csatlakozott a közelgő választások előtt. Az al-Nahda Párton belüli nézeteltérések kifejezetten hasonlítanak az egyiptomi Muszlim Testvériségen belüli törésvonalakhoz; azzal a különbséggel, hogy Ghannúsi és Múrú ugyanazon generáció tagjai.

Az al-Nahda Párt politikai programja számos tekintetben hasonlít az egyiptomi Szabadság és Igazságosság Párt álláspontjához. Az al-Nahda szerint egy olyan civil demokratikus államra van szükség, amely garantálja állampolgárainak a legfőbb polgári és politikai szabadságjogokat.[56] Ebben a megközelítésben az al-Nahda liberálisabbnak tűnik, mint egyiptomi megfelelője, amelynek a konzervatívabb csoportokat is meg kellett szólítania. Ghannúsi szerint nem cél egy iráni típusú, teokratikus állam létrehozása, vagyis az iszlám csak referenciaként szolgálhat az új alkotmány megszövegezésekor. Az al-Nahda rendkívül liberális álláspontot foglalt el a turizmus kérdésében is, hiszen Ghannúsi nem tiltaná meg a nőknek a bikini viselését a tunéziai közstrandokon sem, és az alkoholfogyasztást is magánügynek tekinti.

Az al-Nahda a tunéziai átmenet során amellett szállt síkra, hogy minél hamarabb kerüljön sor a parlamenti választások megtartására. Más politikai pártok a lassabb átmenetben voltak érdekeltek, ugyanis úgy vélték, a választások mielőbbi megrendezése csak az iszlamisták érdekeit szolgálja. Az al-Nahda kezdetben részt vett az átmeneti kormány által életre hívott, a forradalom céljainak megvalósításával foglalkozó bizottságban, majd kétségbe vonva annak legitimitását, kilépett belőle. Ghannúsi jelezte, hogy ő maga nem fog indulni sem az elnöki, sem a miniszterelnöki posztért.

Tunéziában, akárcsak Egyiptomban, szintén jelen van egy konzervatívabb szalafita irányzat, a *Hizb al-Tahrír*, amelyet nem legalizáltak az átmeneti időszakban sem. A korábban radikális Hizb al-Tahrír vezetője, Ridá Belhádzs egyértelműen a politikai részvétel szükségessége mellett foglalt állást. Mivel azonban nem legalizálták a mozgalmat, Belhádzs azzal érvelt, hogy a néptől van a felhatalmazása. A Hizb al-Tahrír szerint eljött az idő, hogy békés úton és ne fegyveres eszközzel valósítsák meg az iszlám államot Tunéziában. Mindezt egy 2011 januárjában közzétett politikai dokumentumban is megerősítették, amely szerint eljött az ideje az iszlám kalifátus megvalósításának.[57]

A Hizb al-Tahrír élesen elhatárolódik mindenféle fegyveres erőszaktól. Minderről azonban Tunéziában az elit másként vélekedik. 2011 júniusában a *szalafiták* egy mozit támadtak meg, amely a *Ni Alla ni maître* című filmet játszotta, amely egy francia–tunéziai filmrendező alkotása és a szekularizmus kérdését tárgyalja. A támadásban részt vevők Tunéziát iszlám államként határozták meg, és elítéltek minden olyan kísérletet, amely a szekularizmus értékeit terjesztené el az észak-afrikai államban. A következő, ennél jelentősebb incidensre 2011 októberében került sor, amikor a *Perszepolisz* című francia–iráni filmet vetítették a Nessma tévében. A film egyik jelenetében megjelenik Allah egy idős, szakállas ember formájában, akivel az egyik szereplő beszélget. A filmet a szalafita körök kifejezetten iszlámellenesnek tartják, és a film betiltására szólítottak fel. Közel háromszáz szalafita pedig megpróbálta a Nessma tévé tuniszi székházát felgyújtani, amit a hatóságok megakadályoztak, és letartóztatták a résztvevőket. A Nessma tévénél lezajlott incidens nem az egyedüli olyan esemény volt a választások előtti hetekben, amelyben szalafiták erőszakosan léptek fel. Például az egyik tunéziai

városban egy időre elfoglalták az egyetemet, mert annak rektora nem engedélyezte, hogy a diáklányok fejkendőben látogassák az előadásokat.[58] A szalafizmus nem vonz tömegeket Tunéziában, ugyanakkor akcióik rendkívül látványosak. Valószínűsíthető, hogy amennyiben engedélyezték volna politikai pártként való regisztrálásukat, a szervezet vezető képviselői leállították volna az ilyen jellegű erőszakos fellépést, amely végső soron magát a szervezetet diszkreditálja az amúgy rendkívül békés tunéziai lakosság szemében. Az al-Nahda egyébként teljes mértékben elhatárolódott a szalafiták erőszakos fellépésétől, amely annak a bizonyítéka, hogy a tunéziai iszlám is sokszínű.

A 2011. októberi választások az al-Nahda Párt népszerűségét bizonyították, hiszen a parlamenti helyek közel 40 százalékát szerezte meg. A párt számára nyitva állt a kormányalakítás lehetősége, amellyel élt is. A Nahda azt hangoztatva, hogy nem akarja kisajátítani a politikai folyamatokat, tárgyalásokat kezdeményezett két szekuláris politikai szervezettel, a balközép Kongresszus a Köztársaságért, illetve a baloldali Ettakatol párttal. Végül az al-Nahda vezetője, Hammádi al-Dzsebáli miniszterelnök vezetésével megalakult az új, átmeneti kormány. Az al-Nahda tehát a Szabadság és Igazságosság Párthoz hasonlóan, konstruktívan és önkorlátozóan áll a politikai átmenet folyamatához. Egyiptommal ellentétben, Tunéziában az alkotmányos berendezkedésből kifolyólag – úgy tűnik – az iszlamistáknak nagyobb politikai befolyásuk lesz a döntésekre. Dzsebáli a választásokat követően, novemberben, egy gázai Hamász-aktivistával közösen tartott nyilvános beszédet, amelyben a kalifátus megteremtésének a lehetőségéről, illetve Jeruzsálem felszabadításáról beszélt. Az al-Nahda kapcsán sem az iszlám veszély a legjelentősebb kihívás, hanem az, hogy a tunéziai átmenet egy újabb autoritárius struktúrában ölthet testet. Az al-Nahda tagjainak többsége az 1990-es években vagy börtönben, vagy külföldi száműzetésben élt. Az utóbbiak találkoztak a nyugati értékekkel, azonban a börtönviselt tagok a represszióhoz szoktak.[59]

Konklúzió

Az egyiptomi és a tunéziai esettanulmányokból levonható néhány általános érvényű következtetés – azzal együtt, hogy más arab országokban eltérő történelmi hátterük és eltérő lehetőségeik vannak az iszlamista csoportoknak. Megállapíthatjuk, hogy egyik országban sincs egységes iszlamista mozgalom. Általánosságban elmondható, hogy valamennyi, az arab tavasz által érintett államban – miként Jemenben is – a mérséklődés és deradikalizálódás, illetve a posztiszlamizmus irányába mozdultak el. Még a mérsékelt iszlamizmus sem alkot homogén csoportot az egyes államokban, hanem az iszlám nevében éles politikai verseny folyik a különféle szervezeteik között. A mérsékelt csoportok közül pedig azoknak van esélyük a politikai folyamatok befolyásolására és a választásokon való látványos szereplésre, amelyek évtizedes múlttal rendelkeznek

és alulról szerveződnek. Egyiptomban a Muszlim Testvériség és a Daava mozgalom, Tunéziában pedig az al-Nahda tekinthető ilyennek. A Muszlim Testvériség hasonlóképpen jelentős szerepet tölt be a Szíriai Nemzeti Tanácsban, Líbiában pedig az ottani fiókszervezete 2012-ben, Szabadság és Igazságosság néven ugyancsak legalizálta saját pártját. A választásokon e mérsékelt iszlamista pártok megszerezték a szavazatok jelentős hányadát.

A mérsékelt posztiszlamista politikai erők mellett a konzervatívabb szalafita csoportok is népszerűségnek örvendenek az arab világban. A szalafizmust a szakirodalom korábban a *kutbista* irányvonallal kapcsolta össze, ám mind Egyiptom, mind Tunézia, mind Líbia példája azt mutatja, hogy e mozgalmak is jelentősen átalakultak, és fokozatosan hátat fordítottak az erőszakos eszközök alkalmazásának. Jóllehet Tunézia esete is azt mutatja, hogy a mérséklődés nem teljes, de ennek az ideológiai akadályokon túl a rezsim merev álláspontja is lehet az oka.

A mérsékelt iszlamisták meglehetősen pragmatikusan állnak a nemzeti kérdésekhez, és a legfontosabbnak a gazdasági helyzet javítását tartják. Politikai programjukban szakítanak az iszlám állam bevezetésének ideológiájával, és az iszlámot egy olyan referenciakeretnek tartják, mint Európában a kereszténydemokrata pártok a kereszténységet. Az arab tavasz kapcsán sokat emlegetett török és iráni modell közül egyértelműen az első mellett teszik le a voksukat, habár meg kell jegyezni, hogy a valóságban ez is kivitelezhetetlen az arab országokban. Míg Törökországban az AKP egy szekuláris nemzetállam keretein belül működik, addig az általunk vizsgált arab államokban a szekularizmus és a teokrácia között mozgó rezsimeket láthatunk. Ebben a helyzetben pedig a mérsékelt iszlamisták nem ráerőltetni kívánják a politikai rendszerre a nézeteiket, hanem megőrizni az alkotmányban már meglévő iszlám keretet. Kérdéses, hogy minderre milyen lehetőségük lesz. Mint ahogy láthattuk, Egyiptomban meglehetősen korlátozott egyelőre ez a lehetőség, hiszen a háttérben a katonai bizottság tagjai gyakorolnak vétójogot a döntések felett. Valójában az új alkotmány elfogadása lényegesen fontosabb kérdés, mint az elmúlt hónapokban lezajlott parlamenti választások. Ebből a szempontból azonban az alkotmány is csak egy keretet ad, amelytől a térségben igen gyakran eltértek (pl. rendkívüli állapot esetén).

Véleményünk szerint a választásokon győztes iszlamista pártok nem viszik közelebb a térséget a demokratizáció negyedik hullámához, ugyanakkor az iszlamista veszély hangoztatását sem tartjuk reálisnak. Az iszlamista pártokkal szembeni legfőbb kritika inkább az, hogy szervezeteik belülről nélkülözik a demokratikus felépítést és a demokratikus tapasztalatot. Az autoritárius rendszerben szocializálódott iszlamisták többsége a demokrácia kifejezés alatt valami egészen mást ért, mint a nyugati világ nagy része. A demokrácia egy lehetőség, egy eszköz az előző rezsim elmozdítására és a hatalom megkaparintására, annak tudatában, hogy a 21. században iszlám államot teremteni irreális kívánság lenne.

Jegyzetek

1 A tanulmány megírását az OTKA PD 100594. számú, „Az autoritárius stabilitás vége a Közel-Keleten? Politikai reformok a Közel-Keleten: visszatekintés és kilátások" című kutatása támogatta.
2 Vö. Csicsmann László: *Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Közel-Keleten.* Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó, 2008.
3 Mehran Kamrava: „Military Professionalization and Civil–Military Relations in the Middle East". *Political Science Quarterly*, Vol. 115. No. 1. (2000). 67–92. o.
4 Michele Penner Angrist: *Party Building in the Modern Middle East.* Seattle–London: University of Washington Press, 2006.
5 Raymond Hinnebusch: „Authoritarian Persistence, Democratization Theory and the Middle East: An Overview and Critique". In: *Democratization in the Muslim World. Changing Patterns of Power and Authority* (szerk. Frédéric Volpi – Francesco Cavatorta). London – New York: Routledge, 2007. 11–33. o.
6 Hisham Sharaby: *Neopatriarchy. A Theory of Distorted Change in Arab Society.* Oxford: Oxford University Press, 1992.
7 Bernard Lewis: *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror.* London: Phoenix, 2004.
8 Daniel Brumberg: „The Trap of Liberalized Autocracy". In: *Islam and Democracy in the Middle East* (szerk. L. Diamond, M. F. Plattner és D. Brumberg). Baltimore–London: The John Hopkins University Press, 2003. 35–47. o.
9 F. Gregory Gause III.: „Why Middle East Studies Missed the Arab Spring?". *Foreign Affairs*, Vol. 90. No. 4. (2011). 81–90. o.
10 Kenan Engin: „The Arab Spring: the 5.0 Democracy Wave". *Hurriyet Daily News*, http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=the-arab-spring-the-5.0-democracy-wave-2011-08-19, 2011. augusztus 19.
11 Michael J. Totten: „Arab Spring or Islamist Winter?". *World Affairs Journal*, No. 1. (2012). Elektronikus változat: http://www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter-0. Letöltés ideje: 2012. január 10.
12 Elham Pourmohammadi: „Speeding Train of the Islamic Awakening Will Not Come to a Stop: Iran FM". *Tehran Times*, http://old.tehrantimes.com/Index_view.asp?code=241795, 2011. június 1.
13 Bassam Tibi: „The Politicization of Islam into Islamism in the Context of Global Religious Fundamentalism". *Journal of the Middle East and North Africa*, No. 1. (2010). 153–170. o.
14 Amir Taheri: „Not an Islamist Wave. Reading the Arab Elections". *New York Post*, http://www.nypost.com/p/news/opinion/opedcolumnists/not_an_islamist_wave_w4CRqP4cgHy4awY8JleujP, 2011. november 28.
15 Gilles Kepel: *Jihad. The Trail of Political Islam*. London – New York: I.B. Tauris Publishers, 2002. 81–88. o.
16 Omar Ashour: *The De-Radicalization of Jihadists. Transforming Armed Islamist Movements*. New York: Routledge, 2009. 4–7. o.
17 Olivier Roy: *Globalised Islam. The Search for a New Ummah*. London: Hurst & Company, 2004. 62. o.
18 Asef Bayat: *Making Islam Democratic. Social Movements and the Post-Islamist Turn*. Stanford, CA: Stanford University Press, 2007. 6–14. o.
19 A Hamász újraradikalizálódása kapcsán jelentős viták folynak. Az izraeli hivatalos nézőpont szerint a Hamász sohasem mérséklődött, és sohasem mondott le a fegyveres erő alkalmazásáról. Más vélemények szerint azonban a Hamász – miután ideiglenes fegyverszünetet jelentett be 2005-ben – valóban megindult a mérséklődés útján. A Hamász-kormány nemzetközi elszigetelésének következtében azonban a szervezeten belüli radikális szárny ismételten megerősödött, és legyűrte a politikai részvétel mellett érvelő Iszmáil Hanija irányítása alatt álló mérsékelt szárnyat.
20 Nathan J. Brown, Amr Hamzawy és Marina Ottaway: „Islamist Movements and the Democratic Process in the Arab World: Exploring the Gray Zones". *Carnegie Papers*, No. 67. (2006).

21 Charles Kurzman – Ijlal Naqwi: „Do Muslims Vote Islamic?". *Journal of Democracy*, Vol. 21. No. 2. (2010). 50–63. o.
22 Robert G. Rabil: „The Syrian Muslim Brotherhood". In: *The Muslim Brotherhood. The Organization and Policies of a Global Islamist Movement* (szerk. Barry Rubin). New York: Palgrave Macmillan, 2010. 73–88. o.
23 Alison Pargeter: „Reform in Libya: Chimera or Reality?". *Mediterranean Paper Series,* (2010). Elektronikus változat: *Institute Affari Internazionali – The German Marshall Fund of the United States,* www.iai.it/pdf/mediterraneo/GMF-IAI/Mediterranean-paper_08.pdf, 2010. október. 13. o.
24 Carrie Rosefsky Wickham: *Mobilizing Islam. Religion, Activism, and Political Change in Egypt*. New York: Columbia University Press, 2002. 214–226. o.
25 Krista E. Wiegand: „Reformation of a Terrorist Group: Hezbollah as a Lebanese Political Party". *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 32. (2009). 669–680. o.
26 László Csicsmann: „»Terrorist Organizations« or »Political Parties«? The Perspective of Political Engagement of Islamist Organizations in the Middle East. Lessons from the Hashemite Kingdom of Jordan". In: *Dilemmas of Democracy in the Middle East* (szerk. Krzysztof Koscielniak). Krakow: UNUM Publishing House, 2010. 87–100. o.
27 Asef Bayat: „The Post-Islamist Revolutions. What the Revolts in the Arab World Mean?". *Foreign Affairs,* http://www.foreignaffairs.com/articles/67812/asef-bayat/the-post-islamist-revolutions?page=show. Letöltés ideje: 2012. március 10.
28 „Al-Qaradawi: Freedom Takes Priority over Islamic Law". *Egypt Independent,* http://www.egyptindependent.com/node/316594, 2011. február 11.
29 Edward Yerenian: „Egypt's Opposition Muslim Brotherhood to Run in Parliamentary Election". *Voice of America,* http://www.voanews.com/english/news/Egypts-Opposition-Muslim-Brotherhood-to-Run-in-Parliamentary-Election-104634599.html, 2010. október 9.
30 „Interview Transcript: Rashid Ghannoushi". *Financial Times,* http://www.ft.com/cms/s/0/24d710a6-22ee-11e0-ad0b-00144feab49a.html#axzz1q961hdNV, 2011. január 18.
31 A Gallup 2011-es egyiptomi közvélemény-kutatása szerint a lakosság kevesebb mint egy százaléka szeretne iráni típusú politikai rendszert bevezetni hazájában. Lásd „Egypt from Tahrir to Transition". *Gallup Center,* http://www.abudhabigallupcenter.com/147896/Egypt-Tahrir-Transition.aspx#1, 2011. június.
32 Khalil al-Anani: „The Myth of Excluding Moderate Islamists in the Arab World". *The Saban Center for Middle East Studies at the Brookings Institute Working Paper,* No. 4. (2010).
33 Robert S. Wistrich: „Post-Mubarak Egypt: The Dark Side of Islamic Utopia". *The Israel Journal of Foreign Affairs*, Vol. 6. No. 1. (2012). 25–32. o.
34 Bassam Tibi: *Islam's Predicament with Modernity: Religious Reform and Cultural Change*. New York: Routledge, 2009. 279. o.
35 David Schenker: „Arab Spring or Islamist Winter?". *World Affairs*, No. 1. (2012). http://www.worldaffairsjournal.org/article/arab-spring-or-islamist-winter-0. Letöltés ideje: 2012. március 17.
36 Noah Feldman: „Islamists Victory in Tunisia a Win for Democracy". *Bloomberg*, http://www.bloomberg.com/news/2011-10-30/islamists-victory-in-tunisia-a-win-for-democracy-noah-feldman.html, 2011. október 30.
37 Daniela Pioppi: „Is There an Islamist Alternative in Egypt?". *IAI Working Papers,* No. 3. (2011). 5. o.
38 Bruce K. Rutherford: *Egypt after Mubarak*. Princeton – New York: Princeton University Press, 2008. 248–259. o.
39 Khalil al-Anani: „The Young Brotherhood in Search of a New Path". *Current Trends in Islamist Ideology,* Vol. 9. (2009).
40 Nathan J. Brown – Amr Hamzawy: „The Draft Party Platform of the Egyptian Muslim Brotherhood: Foray into Political Integration or Retreat into Old Positions?". *Carnegie Paper,* No. 89. (2008). http://www.carnegieendowment.org/2008/01/14/draft-party-platform-of-egyptian-muslim-brotherhood-foray-into-political-integration-or-retreat-into-old-positions/4va, 2008. január 14.

41 Ashraf Swelam: „Egypt's 2010 Parliamentary Elections: The Landslide". *Egypt's International Economic Forum Occasional Papers,* No. 2. (2011). http://www.yale.edu/worldfellows/fellows/documents/OccassionalPaper2-Egypt2010ParliamentaryElectionsTheLandslide.pdf. Letöltés ideje: 2012. március 4.
42 „Muslim Brotherhood Demands that President Mubarak Steps Down". *France 24,* http://www.france24.com/en/20110130-muslim-brotherhood-demands-mubarak-step-down-elections, 2011. január 31.
43 Kristen Stilt: „»Islam Is the Solution«: Constitutional Visions of the Egyptian Muslim Brotherhood". *Texas International Law Journal*, Vol. 46. No. 73. (2010). 74–108. o.
44 Idézi Noha al-Hennawy: „Egypt's Muslim Brotherhood Selects Hawkish Leaders". *Al Masry Al Youm*, http://www.almasryalyoum.com/node/418600, 2011. április 30.
45 Sara Sorcher: „Rifts in Muslim Brotherhood Mark Egypt's Political Disarray". *National Journal*, http://www.nationaljournal.com/whitehouse/rifts-in-muslim-brotherhood-mark-egypt-s-political-disarray-20110715, 2011. július 15.
46 Lásd a You Tube-ra feltöltött arab nyelvű előadásait: http://www.youtube.com/user/DrAbolfotoh. Letöltés ideje: 2012. március 7.
47 „Bernámidzs Hizb al-Hurríja val-Adalat" [A Szabadság és Igazságosság Párt programja]. *Freedom and Justice Party,* http://www.hurryh.com/Party_Program.aspx. Letöltés ideje: 2012. február 20.
48 Khalil al-Anani: „Egypt's Freedom and Justice Party: to Be or Not to Be Independent". *Carnegie Endowment for International Peace,* http://carnegieendowment.org/2011/06/01/egypt-s-freedom-justice-party-to-be-or-not-to-be-independent/6b7p, 2011. június 1.
49 „Al-Nour Party". *Ahram Online,* http://english.ahram.org.eg/News/26693.aspx. A párt hivatalos programját lásd http://www.alnourparty.org/page/program_headers. Letöltés ideje: 2012. március 9.
50 Wil Longbottom: „The End of Sharm el-Sheikh?". *Mail Online*, http://www.dailymail.co.uk/news/article-2073610/The-end-Sharm-el-Sheikh-Islamist-parties-ban-Westerners-drinking-wearing-bikinis-mixed-bathing-Egyptian-beaches.html, 2011. december 13.
51 Hani Nasira: „Perspectives on the Islamist and Salafist Parties in Egypt: Similarities and Dissimilarities". *Terrorism Monitor,* Vol. 9. No. 38. (2011).
52 John P. Entelis: „Republic of Tunisia". In: *The Goverment and Politics of the Middle East and North Africa* (szerk. David E. Long et al.). Boulder, CO: Westview Press, 2007. 516–548. o.
53 Alexis Arieff: „Political Transition in Tunisia". *CRS Report for Congress*, 2011. február 2. 19. o.
54 Azzam Tamimi: *Rachid Ghannouchi: A Democrat Within Islamism*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
55 Arieff: i. m. 19. o.
56 Marc Lynch: „Tunisia's New al-Nahda". *Foreign Policy*, http://lynch.foreignpolicy.com/posts/2011/06/29/tunisias_new_al_nahda, 2011. június 29.
57 A dokumentum angol nyelvű szövegét lásd: „Hizb ut-Tahrir: Tunisia Needs the Khilafah System, Not just a Change of Ruler". Hizb ut-Tahrir, http://www.hizb.org.uk/current-affairs/hizb-ut-tahrir-tunisia-tunisia-needs-change-to-khilafah-not-just-a-change-of-ruler, 2011. január 16.
58 „Islamist Attack Spark Tension Ahead of Crunch Elections". *France 24,* http://observers.france24.com/content/20111011-tunis-concerns-over-spate-islamist-related-violence-tunisia-nessma-tv-persepolis-sousse-university-niqab-veil, 2011. október 11.
59 Larbi Sadiki: „The Real Significance of Tunisia's Election. *Al Jazeera*, http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2011/10/2011102312144768612.html, 2011. október 23.

Résumé

The Role of Moderate Islamist Movements in the Political Transition Following the Arab Spring

Up to January 2011 authoritarian political regimes in the Middle East had widely been considered stable due to the armed forces, the underdeveloped political institutions, the economic embeddedness of the regimes, the neo-patrimonial structure of the Arab societies and, eventually the characteristics of Islam. Middle Eastern political systems are often considered to belong to a special sub-group of non-democratic regimes called "liberalized autocracies". The 2011 events show that there is a new, as yet non-defined political structure emerging.

Although there are different interpretations of the developments, there is a consensus on the determinant role of the Islamist organizations in the development of the new political structure. The results of the Egyptian and Tunisian parliamentary elections show that the secular political parties could not attract the public, while in Tunisia the long forbidden *Hizb an-Nahda* could form a government. In Egypt *Hizb al-Hurriya* established by the Muslim Brotherhood in 2011 won almost half of the parliamentary mandates, and to a great surprise, the Salafi *Hizb an-Nour* also received 24.3% of the votes.

On the basis of the above developments the thesis of the Islamist re-organization of the Middle East, i.e. of a new wave of Islamism was elaborated, according to which the main political winners of the revolts in the Arab countries are the Islamist organizations, which could step in and fill in the political vacuum. While some speak of an Islamist autumn or Islamist winter as the result of the Arab Spring, others prefer the term Islamic revolutions.